

Att hantera hot och våld

Innehåll

I Mölndal finns handlingsberedskap.....	5
Lärare där våldet är vardag.....	8
Vad får en lärare göra för att avstyra våld?.....	12
Att möta personer som utsatts för hot och våld	17
Skolledare – en utsatt position.....	23
Stöd till medlemmar som blir brottsoffer	26

Förord

Rubriker om hot och våld möter oss dagligen. Och skolan – Sveriges största arbetsplats – är inte förskonad.

Enligt Arbetsmiljöverket uppger sig nästan tre av tio grundskollärare ha varit utsatta för hot eller våld i arbetet under de senaste tolv månaderna. Hot är vanligare än våld.

Grundskollärare i Sverige är mer utsatta än gymnasielärare och män mer utsatta än kvinnor. En undersökning 2005 av hur elever upplever sin arbetsmiljö, också den gjord av Arbetsmiljöverket, visade att nästan två av tio känt sig hotade av någon elev i skolan det senaste året.

Antalet anmälningar om olycksfall och allvarliga tillbud enligt 2 § arbetsmiljöförordningen är en annan statistikälla. Med reservation för de felkällor som kan finnas så visar siffrorna att lärare utsätts för hot och våld mer än dubbelt så ofta som elever.

Den statistik som finns att tillgå stämmer väl överens med vad som gäller i övriga Europa. Men uppfattningarna om hur siffrorna ska tolkas går vitt isär och frågorna är många. Speglar ett ökat antal anmälningar en faktisk ökning eller en ökad benägenhet att anmäla? Räknas även okontrollerade utbrott från små barn in i statistiken? Hur stort är mörkertalet?

Hur vi än mäter och vad vi än anser om orsakerna så måste vi skaffa oss ett förhållningssätt till hot och våld i skolans värld och agera för ett bättre skydd för lärare och elever. Som ett stöd i det arbetet har vi här samlat information för hur man praktiskt kan gå till väga för att förebygga våld, för att hantera akuta krissituationer och, inte minst, för att i efterhand ge stöd till dem som drabbats.

Monica Karlsson, huvudskyddsombud i Mölndal, beskriver ett systematiskt sätt att arbeta förebyggande med frågor om hot och våld. Anders Olsson, lärare med lång erfarenhet av att arbeta med utagerande och våldsamma elever, ger konkreta och praktiska råd hur man som lärare hanterar våldssituationer.

Psykologen Per Sandberg förklarar hur brottsoffer reagerar och vilket stöd omgivningen kan ge i en krissituation. Utbildningschefen Thomas

Persson tar upp skollära utställningarnas utsatta position. Vi granskar också vad lärare faktiskt får göra ur ett juridiskt perspektiv för att avstyra våld.

Slutligen informerar vi om det stöd som Lärarförbundet erbjuder medlemmar som blir brottsoffer, i de fall brottet leder till förundersökning och åtal.

Det är vår förhoppning att den här skriften kan tjäna som stöd både för den enskilda medlem som drabbas av hot och våld och för det förebyggande arbetsmiljöarbete som bedrivs på våra arbetsplatser.

I Mölndal finns handlingsberedskap

– Många stoppar huvudet i sanden ända tills det händer något. Men vi har en ledning som tar frågorna på allvar och arbetar för att det ska finnas en handlingsberedskap. Så beskriver Monica Karlsson, huvudskyddsombud, arbetet med hot och våld i Mölndal.

Sedan flera år arbetar man i kommunen med årliga arbetsmiljöboks lut med speciella fokusområden. 2003 stod hot och våld i fokus och då fick samtliga medarbetare besvara en enkät. Den visade att så många som var tredje anställd råkat ut för hot och våld i någon form.

Enkätresultatet har sedan givit upphov till många olika insatser, allt ifrån larmsystem och väktare till utbildning. Under 2008 blir fokusområdet återigen hot och våld.

– Det viktiga är att vi skaffat oss ett systematiskt sätt att hantera frågan. Många lärare visste överhuvudtaget inte om att det fanns några rutiner, berättar Monica.

Attitydproblem

Bristande rutiner är dock bara en del av förklaringen när våld och hot i skolan inte hanteras profes-

Monica Karlsson,
huvudskyddsombud

sionellt. Minst lika mycket är det ett attitydproblem, menar Monica.

– På många håll har ledningen inställningen ”det här får inte förekomma, därför händer det inte hos oss”. Man vill inte skylta med problemen. Men då gör man det också till den enskilda lärarens problem. I Mölndal har vi lärt oss

att tar man upp frågan förebyggande så är det så mycket lättare när det sedan händer.

Se problemen i vitögat

I Mölndal har ledningen tagit seriöst på uppgiften och valt att se problemen i vitögat. Det är naturligtvis en förutsättning för att det systematiska arbetsmiljöarbetet ska bära frukt. Trots det kan det vara svårt att få handlingsplaner och rutiner att bli kända och tillämpas i det sista ledet, på den enskilda arbetsplatsen.

– Om rutinerna ska bli kända och få legitimitet måste frågan absolut diskuteras på arbetsplatsträffar, säger Monica.

Det är där man måste göra en genomgång av Arbetsmiljöverkets föreskrift om hot och våld* och av rektors skyldigheter. Men Monica betonar att om man ska åstadkomma verklig förändring räcker det inte med ett enstaka tillfälle - systematiken måste finnas även längst ut i linjen. Frågan måste hållas levande och lärarna behöver få handledning och metodutbildningar.

Tre viktiga frågor

Monicas erfarenhet är att rutiner fungerar bäst på skoldaghem och särskolor där den praktiska

erfarenheten är större. Där har man rätt ut de tre viktiga frågorna: Vad accepterar vi? Hur skyddar vi oss själva och eleverna? Hur tar vi hand om den som drabbas?

– Det svåraste är att få lärare att överhuvudtaget anmäla och dokumentera – att sluta skämmas, säger Monica.

Vilka avgränsningar som ska göras kan ofta bli en omtvistad fråga. Vilket våld är det som ska anmälas? Klösande, rivande, bitande, verbala hot? När börjar våldet? Vad ska vi tåla? Och av vem?

– Vår grundregel är att allt ska anmälas, till socialtjänsten eller polisen, enligt samma regler som gäller utanför skolan. Genom att fokusera på rutiner så slipper vi en del av den diskussionen, säger Monica.

Monica ger också rådet att det finns mycket att lära från andra förvaltningar. Det finns större erfarenhet inom vård och omsorg och där har man också metoder för att undvika att provocera fram våld.

Kvittot på framgång

Hur vet man då att det enträgna arbetet ger resultat? Vad är måttet på framgång – idag när anmälningarna till Arbetsmiljöverket ökar och media målar bilden av en

skola där våld och hot är vardag?
Monicas svar visar att för den som är insatt i problematiken är bilden allt annat än entydig.

– Här ser vi det precis tvärtom, säger Monica bestämt.

– Anmälningarna är vårt verktyg för att få upp frågorna i ljuset. Det är ett kvitto på att arbetsmiljöfrågorna är med på dagordningen och att det systematiska arbetsmiljöarbetet fungerar.

Föreskriften Våld och hot i arbetsmiljön (AFS 1993:2) gäller som ett tvingande tillägg till Arbetsmiljölagen på varje arbetsplats. På samma sätt som gäller för Arbetsmiljölagen, ska alla anställda – inte bara skyddsombud och arbetsgivare – känna till föreskriftens innehåll. Läs vad som står i föreskriften på www.mintrygghet.se under rubriken hot och våld.

Föreskriften Ensamarbete (AFS 1982:3) tar upp vikten av en arbetsorganisation som kan ge stöd i händelse av ett utsatt läge.

Föreskriften Systematiskt arbetsmiljöarbete (AFS 2001:01) handlar om arbetsgivarens skyldighet att undersöka, genomföra och följa upp verksamheten så att ohälsa och olycksfall i arbetet förebyggs och en tillfredsställande arbetsmiljö uppnås. Det systematiska arbetsmiljöarbetet ska ingå som en naturlig del i den dagliga verksamheten och omfatta alla fysiska, psykologiska och sociala förhållanden som har betydelse för arbetsmiljön. Arbetstagarna, skyddsombuden och elevskyddsombuden ska ges möjlighet att medverka i det systematiska arbetsmiljöarbetet.

Läs mer om systematiskt arbetsmiljöarbete på www.av.se. eller beställ/ladda ner foldern **Systematiskt arbetsmiljöarbete – gör så här** från Materialkatalogen på lararforbundet.se.

Lärare där våldet är vardag

Där utmaningarna är som störst, där formas också den lärarkunskap som tål verklighetens prövningar. Och sällan framstår lärarprofessionalismen tydligare än här där våldssituationer måste hanteras varje dag.

– Varför har vi brandövningar i skolan men inte övningar för andra krissituationer som hot och våld? Det är ju som att köra bil utan körkort, man blir jättetafflig!

Det utbrister Anders Olsson, skyddsombud och lärare på en så kallad resursskola, när vi träffas för att diskutera hur skolan i allmänhet kan bli bättre på att hantera hot och våld. Anders, som är 52 år och förskollärare i botten, är en person som själv utstrålar lugn och trygghet – i bjärt kontrast till den arbetsmiljö han beskriver.

Han arbetar med en liten grupp elever på lågstadiet som tidigt straffat ut sig från utbildningssystemet genom sitt beteende – den yngsta är bara sex år. Många har neuropsykiatriska diagnoser och är våldsamma och utagerande.

– Det är mer våld på lågstadiet än bland de äldre eleverna, berättar Anders. De yngsta är mer

Anders Olsson,
skyddsombud

---

impulsstyrda och har inte tillgång till språket på samma sätt. De vill ha uppmärksamhet och har vant sig vid att få det genom att bråka. Vår största utmaning är att få våra elever att tro på att det lönar sig att sköta sig.

Rutiner mot kaos

Våld mot lärare och våld elever emellan är Anders och hans kol-

legors vardag. Och den vardagen skulle bli till kaos om det inte fanns väl inövade rutiner för att bemästra situationen.

Deras handlingsplan för kris-situationer har två enkla grund-regler:

För det första: **Ingrip aldrig i en våldssituation om det inte är risk för personskada – för förövaren själv, andra elever eller lärare.**

– Möblemanget struntar vi, annars skulle vi utsätta oss för så stora skaderisker själva. Om ett barn sparkar, slåss och kastar vilt omkring sig så låt barnet kasta färdigt, säger Anders. Men ibland måste vi så klart ingripa. Vi har fått lära oss hur man håller fast och för bort eleven när det är absolut nödvändigt.

För det andra: **Ingrip aldrig i en våldssituation ensam.**

Man ska aldrig ge sig in i en situation som man inte är säker på att klara av – se till att alltid vara två.

Tydlighet och struktur

På den här skolan kräver det dagliga arbetet en mycket fast struktur för att fungera. Skolan tillämpar ett enkelt belöningsystem som innebär att eleverna får poäng om de sköter sig, poäng som snabbt

omvandlas till en belöning, till exempel möjlighet att spela dataspel eller göra något annat roligt en stund. Reglerna för att få poäng är enkla: man ska vara där läraren säger och man ska inte störa och förstöra.

– Den gamla auktoritära skolan, där alla satt i sin bänk och skrev bokstaven O samtidigt, den passade våra elever mycket bättre. Med dagens individuella undervisning där alla pysslar med sitt kan våra elever inte jobba, de måste hela tiden kolla vad alla andra gör, säger Anders.

Rasterna är det största problemet, precis som på många vanliga skolor.

– Vi är minst två rastvakter på åtta elever och ändå är det problem, rasterna har ju ingen naturlig struktur. En bra rast kräver lika mycket planering som en bra lektion, säger Anders bestämt. Samtidigt får inte rasterna bara bestå av organiserad lek – de här barnen behöver ju mer än andra träna sin sociala kompetens.

Diskutera inte i affekt

Precis som när det gäller det fysiska våldet så måste lärarna vara överens om vad man ska tåla när det gäller språkbruket. Men hamna inte i en diskussion om

fula ord när eleverna är i affekt, då blir det bara skyttegravsrig. Ta upp det vid ett senare tillfälle är Anders råd.

Han berättar om ett exempel nyligen när eleverna blev rasande för att de hämtades in från rasten i förtid på grund av att de bråkade.

– De blev ursinniga för att de inte fick ha rast och vräkte ur sig en massa. En kollega skrev ner allt de sa. Sedan, när de lugnat ner sig, tog vi en etisk diskussion om språket. De skrattade förstås när de fick uppläst vad de sagt.

Anders menar att man skulle kunna komma väldigt långt med systematiska barnobservationer av vad som händer på rasterna och sedan diskutera det tillsammans.

– Vi måste visa att vi förstår att de är arga och frustrerade men lära dem att uttrycka det på ett annat sätt. De har helt enkelt inget annat språk. Vi försöker lära dem att säga god morgon, alla sådana småsaker som utgör det sociala kittet.

Hänvisa till chefen

Också i relation till föräldrarna uppstår det ibland konflikter. Anders har själv blivit hotad av en förälder som kom till skolan och var aggressiv vid flera tillfällen. Han förbjöds att komma till sko-

lan men kom ändå och då hämtade Anders sin chef. Det hjälpte inte och när chefen i sin tur gick för att hämta sin chef så hotade föräldern att misshandla Anders.

– Då gjorde jag en polisanmälan fast det var ett svårt steg att ta. Polisen var hjälpsam och ställde upp med sin brottsofferenhet och chefen gav mig direkt möjlighet till handledning av psykolog. Men det tog ett helt år innan det kom upp i domstol och jag var rädd hela tiden, mina kollegor också. Han blev dömd, också beroende på hot och våld riktat mot hans familj.

”Samla guldstoff”

Hur bär man sig då åt för att orka jobba i en så tuff miljö där man får så liten erkänsla för sitt arbete?

– Ja, vi lärare får ju inga guldstjärnor precis, säger Anders och ler. Man kan väl säga att vi samlar guldstoff... Kanske händer det en positiv sak bland 3000 negativa en vecka, det lever vi på. Om dom inte slåss på rasten – det är jätttestort. Det som är undantagen i den stora skolan, det är ju vardagen hos oss.

Anders erfarenheter har lärt honom mycket som han menar är tillämpligt också i vanliga skolor. Så här sammanfattar han sina råd:

- ➔ **Det måste finnas en central handlingsplan som anger rutiner för hot- och våldssituationer.** Den måste sedan anpassas till varje arbetsplats och informeras om på föräldramöten. Och gör hot- och våldövningar med jämna mellanrum för att kolla att rutinerna fungerar!
- ➔ **Glöm inte bort tillbudsrapporteringen.** Arbetsskador brukar de flesta anmäla men man glömmer bort eller negligerar vardagstillbudet, spottloskan, den där sparken på smalbenet...Den rapporteringen är viktig för en vacker dag orkar man inte längre som lärare och då behövs det dokumentation av vad som hänt tidigare.
- ➔ **Använd skyddsombuden bättre.** Varför inte ha en temadag? Samla in skyddsombud från vanliga skolor som får ha en dialog med dem som har speciell erfarenhet av hot och våld.
- ➔ **Ta hand om dina kollegor.** Visa att det inte är den utsattes problem. Det är OK att inte fixa allt, att behöva vara två i klassrummet. Det är aldrig bra att vara den enda vuxna som har hand om en klass. Då blir den lärarens sätt att förhålla sig till klassen det dominerande, på gott och ont. Är man ett team är det lättare att lyfta små frågor innan de blir till stora problem. Nya kollegor kan behöva en mentor för sådana här situationer.
- ➔ **Handledning av en professionell psykolog är ovärderligt.** Kanske kan andra också fungera som handledare men det måste vara någon utifrån, inte en som själv är med i den grupp som ska handledas. Handledningen ska inte vara individuell utan gälla hela arbetslaget.
- ➔ **Ge dig inte in i onödiga diskussioner.** Inse när det inte går att komma någon vart, avbryt dialogen och hänvisa till chefen när det är föräldrar som ifrågasätter din professionalism.
- ➔ **Sist men inte minst: sluta skämmas!** Det är "skämmigt" att gå in i lärarrummet och tala om att man inte klarar av 20 förstaklassare. Därför finns det ett så stort mörkertal. Lärare måste lära sig att prata om våldet. Det är först när vi får upp problemen på bordet som vi kan diskutera oss fram till en samsyn, en gräns för vad vi ska tåla.

Vad får en lärare göra för att avstyra våld?

Många lärare är osäkra om vilka befogenheter de har när det handlar om att förhindra eller få stopp på en våldssituation. Här återger vi några rättsfall på området som kan ge vägledning.

Skolan ska, precis som alla andra arbetsplatser, erbjuda anställda och elever en trygg och hälsosam miljö. Det regleras i arbetsmiljölagen. Barn- och elevskyddslagen från 2006 förstärker skolans skyldighet att arbeta förebyggande samt att utreda och vidta åtgärder om någon elev känner sig kränkt. Därutöver ska alla som verkar i skolan också aktivt främja respekt för demokratin och alla människors lika värde (skollagen och läroplanerna).

Ett ambitiöst förebyggande arbete har naturligtvis en avgörande betydelse för klimatet på skolan. Men det är ändå ingen garanti för att det inte kan uppstå situationer med hot och våld, både elever emellan och mellan elev och lärare/skolledare. Då finns det vissa regler som det är viktigt att känna till för att veta vad man som lärare kan och får göra för att avstyra våld. Förutom den tidigare nämnda föreskriften om hot och våld från Arbetsmiljöverket (se sid 7) så gäller följande:

➤ Skollagen: Störande eller farliga föremål kan omhändertas

Nya bestämmelser har införts i skollagen som gör det möjligt för läraren och rektorn att omhänderta föremål som tillhör eleven (med lärare avses också forskollärare och fritidspedagoger som är verksamma inom grundskolan).

Ett föremål får tas om hand om det *stör* skolverksamheten eller om föremålet utgör en *fara* för säkerheten i skolan. Men våld får inte användas – om eleven gör motstånd måste omhändertagandet avbrytas.

Skolan har inte rätt att kroppsvisitera en elev eller genomsöka en väska utan elevens medgivande. Man får inte heller öppna elevers skåp utan att ha lämnat förvarning om att man kan komma att göra det. Rätten till integritet, dvs. skydd mot ”kroppsvisitation, husrannsakan eller liknande intrång” är grundlagsskyddad enligt Regeringsformen 2 kap 6§ och gäller även elever.

📌 Lokala ordningsregler

Enligt grundskoleförordningen ska rektorn ansvara för att det finns ordningsregler för varje skola. Ordningsreglerna ska utarbetas och följas upp under medverkan av lärare och övrig personal samt företrädare för eleverna och deras vårdnadshavare. I ordningsreglerna kan man slå fast vilka typer av föremål som från ordnings- eller säkerhetssynpunkt inte är tillåtna att inneha eller använda i skolan.

📌 Nödvärnsrätt

Att använda våld kan anses godtagbart vid en nödvärnssituation. Det innebär att var och en har rätt att använda nödvändigt våld för att stoppa förstörelse och misshandel av såväl person som egendom. Nödvärnsrätten gäller både elever och lärare men får aldrig innebära mer våld än nöden kräver. Var gränsen går beror på den specifika situationen. Enligt Skolverket har lärare ”en något utökad möjlighet att bruka våld i sitt tillsynsansvar än vad en enskild person har i andra sammanhang”.

Omständigheterna avgör

Var gränsen går för en lärares möjlighet att använda visst fysiskt våld för att tillrättavisa elever är en fråga som prövats flera gånger i domstol. Det har skett både i brottmål (när den som drabbats polisanmält händelsen och begärt skadestånd) och i Arbetsdomstolen (i de fall lärarens agerande lett till avsked).

Som framgår av de nedan återgivna rättsfallen så spelar omständigheterna i det enskilda fallet stor roll för bedömningen.

Högsta Domstolen NJA 1988:112

1988 behandlade Högsta Domstolen ett mål som handlade om en lärare som gripit en elev hårt i nacken.

Bakgrunden var att ett gäng elever samlats i kapprummet efter lunchen och börjat kasta äpplen på varandra. Läraren sa åt eleverna att sluta och uppmanade två av eleverna att följa med till rektorsexpeditionen. Den ena eleven sade sig inte ha kastat några äpplen och vägrade att följa med. Då grep läraren tag i elevens nacke för att fösa honom med sig. Greppet gjorde ont och eleven polisanmälde sin lärare. Eleven skaffade också ett läkarintyg som styrkte att ingreppet gjort ont och orsakat rodnad och ömhet.

Åtalet ogillades i tingsrätten men överklagades till hovrätten. Hovrätten fann att läraren utövat mer våld än nöden krävde och därmed gjort sig skyldig till ringa misshandel. Samtidigt beslutade hovrätten att omständigheterna var sådana att brottet inte skulle leda till någon påföljd.

Domen överklagades och prövades av Högsta Domstolen. HD slog fast att lärare inte har någon större rätt till våldsanvändning än medborgare i allmänhet och att det inte handlat om en nödvärnssituation i lagens mening.

Samtidigt konstaterade HD att: "/.../ det får förutsättas att en lärare vid utövning av sin tillsynsplikt inte kan vara avskuren från varje möjlighet till kroppsligt ingrepp mot en elev även då det inte är fråga om nödvärns- eller nödsituation. Var gränsen för det tillåtna i så fall skall dras är osäkert och måste ytterst bli föremål för en bedömning med hänsyn till samtliga närmare omständigheter i det enskilda fallet". Men gränsen får aldrig sättas så högt att man godtar förfaranden som faller under straffbestämmelserna för misshandel. HD fastställde hovrättens domslut.

Arbetsdomstolen, Dom nr 111/06

Målet handlade om en lärare som givit en elev en örfil och som på grund av detta avskedats. Lärarförbundet, som företrädde läraren ifråga, hävdade att omständigheterna var sådana att det inte förelåg grund för avsked.

Bakgrunden var följande: Läraren, som undervisade en grupp särskoleelever i drama, hade vid flera tillfällen fått sin undervisning störd av andra elever. När läraren kom till skolan den aktuella dagen berättade vaktmästaren att några elever kastat ut möbler genom fönstren och hållt ut flytande tvål i en spiraltrappa. När läraren gick upp för trappan mot sitt eget rum möttes han av en grupp elever som han hade svårt att urskilja i motljuset. En av dem höll i något som läraren uppfattade som en pistol.

Läraren blev chockad och rädd men när han upptäckte att det inte var någon pistol utan en elektrisk skruvdragare gav han eleven en örfil. Kort därefter fick läraren besked av rektorn att han var avstängd.

Händelsen ledde till att läraren blev polisanmäld och dömd för misshandel. Tingsrätten bedömde gärningen som ringa och bestämde påföljden till dagsböter. Av domskälen framgick att tingsrätten tog hänsyn till att läraren blivit avskedad när man beslutade om påföljden.

AD ifrågasatte inte lärarens uppgift om att han inledningsvis känt sig hotad. Men en annan lärare hade vittnat om att eleven direkt bett om ursäkt och att det inte förelåg någon provokation från elevens sida när örfilen utdelades. AD konstaterade att "även om det är förståeligt att läraren först kände sig hotad av eleven borde han kunnat behärska sig när han sedan insåg sitt misstag". AD:s slutsats var att läraren grovt åsidosatt vad som ålegat honom i anställningen och att arbetsgivaren haft rätt att avskeda honom.

Svea hovrätt dom 2002-09-26

Målet handlade om en lärare som anklagats för att ha ofredat tre elever genom att fatta tag i deras kläder och lägga omkull dem.

Bakgrunden var att de tre eleverna kommit fram till läraren och tagit tag i hans armar och ben. Läraren trodde först att de ville brottas med honom på skoj men situationen blev obehaglig och han uppfattade att de faktiskt hade för avsikt att brotta ner honom. Han lade då krokben för den ena pojken och lyckades sedan få ner de två övriga på marken.

Hovrätten hade att ta ställning till om läraren genom sitt agerande överskridit den rätt till nödvärn som han haft. Hovrätten konstaterade att lärarens handlande riktat sig mot yngre personer som samtidigt stod i en underlägsen ställning i förhållande till honom. Men utredningen hade inte visat att det varit fråga om allvarligt våld som givit upphov till några påvisbara skador. Hovrättens slutsats var att lärarens agerande inte kunde sägas ha varit uppenbart oförsvarligt och åtalet ogillades.

Läs mer på Arbetsmiljöverkets webbplats www.av.se

Temasidor om hot och våld

Våld och hot inom omsorg och skola

Kartläggning av riskerna för våld och hot inom
omsorg och skola – checklista

Undersök riskerna för våld och hot på jobbet

Att möta personer som utsatts för hot och våld

Författaren till detta avsnitt, Per Sandberg, är legitimerad psykolog och har arbetat med patienter utsatta för rån, hot och våld sedan 1994. Sedan 1999 arbetar han på Kris och Traumacentrum. Han har också utbildat krisgrupper på företag.

Vad innebär det att utsättas för våld eller svåra hot? På vilket sätt kan man stötta den som drabbats? Kunskapen om hur man i det akuta skedet tar hand om elever eller personal som drabbats av hot och våld behöver förbättras i skolan. Detta gäller inte bara lärare utan all personal som finns i skolans inre miljö och inkluderar även eleverna själva. Syftet med denna artikel är att öka kunskapen om traumatiska upplevelser och hur man kan vara till stöd och hjälp för den som berörts av våldet.

Traumatisk stress

Den traumatiska krisreaktionen är en konsekvens av att man varit med om en händelse som varit så ofattbar och överväldigande att man inte klarar av att förstå den med hjälp av de kunskaper man tidigare skaffat sig om omvärld-

Per Sandberg,
legitimerad psykolog

---

den och sig själv. En traumatisk händelse innehåller ofta ett hot mot ens eget eller någon annans liv eller ens fysiska integritet. Den psykiska följdreaktionen blir ofta känslor av ångest och rädsla. Våldsverkaren bär ofta på egna känslor av värdelöshet som han eller hon i sin tur lägger över på den som blivit utsatt.

Föreskriften Första hjälpen och krisstöd, AFS 1999:7

Föreskriften handlar om hjälpåtgärder vid olycksfall och akut sjukdom som omedelbart måste vidtas på plats för att återställa och upprätthålla livsviktiga kroppsfunktioner.

En annan aspekt av en traumatisk händelse är den *kränkning* situationen innebär av den personliga integriteten. Kränkning leder till känslor av skam, vilket är en anledning till att den drabbade ofta undviker att berätta om det som hänt. Att som enskild individ bli utsatt för hot och våld av en annan människa anses vara den mest traumatiserande formen av stress, ännu värre än den stress som uppstår vid naturkatastrofer och olyckor av annan art.

Spontana reaktioner

De spontana reaktionerna är resultatet av den stress som uppkommer under den traumatiserande händelsen. Vi reagerar med förhöjd puls och snabbare andning. Vi gör oss beredda att fly, eller slåss. Ibland blir vi helt enkelt paralyserade, och oförmögna att handla alls. Några blir illamående

eller kissar på sig. Musklerna spänns på ett sådant sätt att man i efterhand kan uppleva träningsvärk. Detta kan i efterförloppet leda till kronisk muskelspänning med huvudvärk och smärtor främst i nacke och skuldror som följd. Skakningar i hela kroppen som kan vara helt omedvetna för den drabbade är inte ovanliga.

Avstängning av verklighet och känslor

Detta psykologiska försvar, som med ett annat ord kallas dissociation, innebär att vi i det akuta skedet tränger bort våra känslor och innebörden av det som händer. Dissociation utgör ett försök att undvika alltför stark psykisk smärta under en traumatisk situation eller strax efteråt. Det kan sägas vara en överlevnadsstrategi då det hjälper oss att handla rationellt och inte översvämmas av för starka känslor. När den akuta situationen är över bör de dissocierade känslorna dock komma tillbaka till det medvetna för att göra det möjligt att bearbeta det som hänt.

De dissociativa symtomen kan delas in i fem grupper, *känslomässig bedövning, förändrad uppmärksamhet, överklighetskänslor, att inte känna igen sig själv och glömska.*

Många människor beskriver att

de under den traumatiska händelsen inte kände någonting, att de var som bedövade och inte brydde sig om någonting. Andra reagerar med ibland till synes helt inadekvata känslor som ilska i stället för rädsla. Uppmärksamheten förändras, ofta till att bara se det man behöver för att överleva, så kallat tunnelseende. Denna begränsning, eller rättare sagt förstärkning av uppmärksamhet på vissa detaljer, kan vara livsavgörande.

Overklighetskänslor innebär att omgivningen upplevs på ett annorlunda sätt än den i verkligheten är. "Det var som i en dröm" eller "som på en film" är ett sätt att skapa distans till det som hänt. Ibland kan känslor av att inte känna igen sig själv uppstå. Känslan att lämna sin kropp och se sig själv ovanifrån är typiska fenomen vid svåra händelser. Det är dessutom vanligt att den som drabbas av hot och våld glömmer bort de mest psykiskt smärtsamma delarna av händelsen.

Återupplevanden

De flesta av dem som utsatts för traumatiska händelser som hot och våld, beskriver hur de på dagtid om och om igen återupplever det som hänt. Det brukar beskrivas som en film som spelas upp

framför ögonen eller som bilder. Återupplevanden uppträder också i sömnen i form av mardrömmar.

Undvikande

Många som drabbats av en svår händelse undviker efteråt sådant som väcker minnen av den svåra händelsen. Man undviker tankar, samtal, aktiviteter, platser eller personer som påminner om händelsen. Kanske undviker man att gå till skolan igen eller också innebär tvånget att gå till skolan en ständig ångest och oro, kanske med ont i magen som en följdrektion.

Överspändhet

Många känner stark ångest den första tiden efter att de har drabbats av hot och våld. De känner inte igen sig själva och tror att de håller på att bli psykiskt sjuka. Det är vanligt att reagera på minsta ljud och att vara överdrivet vaksam. Kroppen och psyket är hela tiden stridsberedda. Stressnivån är hög vilket gör det svårt att koppla av och att sova. Koncentrationsförmågan är oftast försämrad, vilket för elever kan visa sig i svårigheter att sitta stilla i klassrummet och sämre prestationer på muntliga och skriftliga prov. Tålmodet tryter, irritationen är lättväckt och

vredesutbrott kan komma för småsaker. Det kan ta lång tid innan stressnivån sjunker så att sömnen och koncentrationsförmågan åter blir normal.

Krishantering

Man behöver inte vara professionell för att hjälpa en människa som råkat ut för rån, hot och våld. Men man måste våga ge av sig själv och också våga vara närvarande i den drabbades berättelse. *"Att kommunicera handlar om så oändligt mycket mer än ord. Det inbegriper alla sinnen: syn, hörsel, smak, lukt och känsel. För ett ögonblick stiger man till fullo in i den andres värld. Det är som att se en film och samtidigt vara skådespelaren"*. (Emelie Cajsdotter i boken "Zander och tiden" 2003) Om man känner att man klarar det kan man vara till avgörande hjälp. Krishantering handlar alltså mycket mer om att vara närvarande och lyssna än om att säga fantastiska saker. Det går ju faktiskt inte att göra en händelse ogjord men det går att lindra följderna av det som hänt.

Emotionell förstahjälp

Den emotionella förstahjälpen syftar till att skapa struktur i den drabbades upplevelser. Det sker

genom samtal men också genom praktiska åtgärder. För den efterföljande krisbearbetningen är det viktigt hur bemötandet varit i direkt anslutning till händelsen. Det kan vara lättare att förstå vad en person behöver i en sådan situation om man tänker på vad ett litet barn behöver när det är förtvivlat. De flesta människor som just upplevt en traumatisk händelse brukar känna sig mycket små och maktlösa.

Den emotionella förstahjälpen består av följande steg:

- lugna ner (kroppskontakt)
- emotionell kontakt
- trygg plats
- ge vätska
- kontakt med anhöriga
- avlastande samtal.

Det är viktigt att så fort som möjligt lugna ner den som råkat illa ut. Det kan vara avgörande för hur den drabbade kommer att må i framtiden. Ett gott mottagande kan reparera en stor del av den skada hotet eller våldet orsakat på personens tillit till andra människor.

Det bästa sättet att lugna ner någon är att erbjuda *kroppskontakt*. En kram – eller om det inte känns rätt – en lättare beröring som att

lägga handen på axeln eller överarmen betyder mycket för att lugna. Därefter är det viktigt att skapa en *emotionell kontakt* genom att ställa frågor som "Hur mår du?" senare följt av "Vad var det som hände?" Det brukar betyda att den drabbade börjar berätta och berättandet i sig är läkande. Visa då tydligt att du tänker stanna kvar för att lyssna på det hon har att berätta så länge det behövs. Ju fler gånger man får berätta om vad som hänt, desto närmare kommer den stund när händelsen blir till en del av en själv, ett förgånget som går att leva med.

Flytta personen till en *trygg plats*. Det är viktigt att få lämna platsen för det som hänt och komma i trygghet.

Ge sen gärna *vätska*. Under stress åtgår mycket vätska och det är viktigt att kompensera den vätskeförlusten. Dessutom finns det en tydlig symbolik i att ge något att dricka. Det är en omvårdnad och omtanke som omedvetet kan påminna om den trygga stund man en gång upplevde vid sin mors bröst.

Så snart den omedelbara emotionella hjälpen är genomförd och den drabbade har lugnat ner sig är det viktigt att ge en möjlighet till *kontakt med anhöriga*. Hjälp till att

ringa den person som den drabbade i första hand vill ha kontakt med. Förklara kort vad som hänt och att den som varit utsatt blivit väl omhändertagen och mår efter omständigheterna väl. Lämna sedan över telefonen och låt samtalet sköta sig själv. Sitt kvar och var beredd att ge stöd om det behövs. Det naturliga är att den som utsatts för hot och våld börjar gråta så fort han hör sin anhörigas röst. Att gråta är spänningslösande och läkande. Be sedan den anhöriga komma till skolan så snart som möjligt. Genomför sedan om möjligt ett *avlastande samtal*.

Avlastande samtal

Det avlastande samtalet är en viktig del av den emotionella förstahjälpen och bör alltid vara en del av det omedelbara omhändertagandet när någon utsatts för hot eller våld. Den drabbade får en möjlighet att dela sin upplevelse med någon annan. Det viktigaste är nog ändå att i strukturerade former få formulera det man varit med om i ord och beskriva de tankar och känslor man haft under händelsen.

Den första delen av samtalet, faktafasen, är viktigast i den akuta krisreaktionen. I denna fas ska personen berätta vad som hänt,

när han kom in i händelsen och vilken roll han hade under händelsen. Denna fas ska ge struktur åt händelsen. Öppna frågor som "Vad hände?", "Vad gjorde du sedan?" är frågor man kan ställa i denna del av samtalet. Det är viktigt att man håller sig till öppna frågor, dvs. frågor som börjar med "vad, vem, när, hur, varför?" Sådana frågor leder till berättande svar och inte bara "ja" och "nej".

När den drabbade fått berätta vad som hänt, sekund för sekund, och den som leder samtalet i detalj fått klart för sig vad som hänt övergår man till "tanke och känslorfasen". Personen får då möjlighet att beskriva vad han eller hon tänkt och känt i samband med händelsen. "Vad var det värsta du tänkte skulle kunna hända?" är en fråga som ansluter till de rädslor och fantasier den drabbade hade. "Vad var det värsta som hände?" är en fråga som kopplar tillbaka till verkligheten och som ofta lindrar ångesten eftersom den klargör att händelsen är över.

Att genomföra ett avlastande samtal kräver träning och det är bra om så många som möjligt av skolpersonalen är bekanta med denna metod.

Som avslutning kan en psykopedagogisk insats vara lugnande. Normalisera de psykologiska reaktioner som är aktuella och försäkra den drabbade att han inte kommer att "bli galen" utan att reaktionerna kommer att lindras med tiden. Bestäm sedan en tid för uppföljning. Se till att den drabbade inte är ensam under det första dygnet. Om reaktionerna kvarstår med samma styrka bör den drabbade få möjlighet till professionell hjälp.

Skolan bör naturligtvis sedan också arbeta med händelsen i klasserna, ta upp vad som hänt, hur skolpersonalen ser på det som hänt och be eleverna dela med sig av sina egna reaktioner. (Om det är en lärare som drabbats måste förstas han eller hon vara införstådd och ha gått med på att man tar upp händelsen till diskussion.) Denna verksamhet ska kunna ledas av den krisgrupp varje skola bör ha i sin organisation.

Elever som på något sätt hotas av andra elever måste förutom samtalsstöd också kunna känna ett starkt stöd av skolans personal i varje stund och situation under skoldagen och även på väg till och från skolan.

Skolledare – en utsatt position

På skolledaren vilar ett tungt ansvar att leva upp till alla krav i arbetsmiljö- och skollagstiftningen. Som ansvarig blir skolledaren dessutom ofta själv måltavla för missnöjesaktioner. Men vem stöttar skolledaren i en krissituation?

– Med makten följer ansvaret. Och med ansvaret följer att man som rektor måste stå ut med en del obehagliga saker i sin tjänstutövning – det är ofrånkomligt. Det säger Thomas Persson, chef på Stockholms utbildningsförvaltning, om skolledarens utsatta position.

Just skolledaren, som ska sörja för att alla andra i skolan har en trygg arbetsmiljö, blir ibland den som själv utsätts för hot och våld i sin yrkesutövning. Och ofta visar det sig att rutinerna brister när det är chefen själv som blir offer.

På utbildningsförvaltningen i Stockholm är man mån om att ge stöd till skolledarna, både i deras chefsroll och i rollen som anställda.

– Vi hjälper rektorerna så att beslutsfattandet sker på ett korrekt sätt genom att erbjuda juridisk utbildning och tillhandahålla mallar

Thomas Persson, chef på Stockholms utbildningsförvaltning

för hur olika typer av ärenden ska hanteras. Vi har också tagit fram riktlinjer för arbetet med trygghet och studiero i Stockholms skolor och en webbsida med stödmaterial är på gång, berättar Thomas Persson.

” Vid allvarlig kris har skolans rektor ansvar för att agera utifrån respektive skolas kris- och katastrofplan samt aktivera sin krisledningsgrupp. Skolans rektor ska alltid ta kontakt med ansvarig avdelningschef för att informera om händelser samt också diskutera vilka eventuella stöd som skolan behöver av förvaltningen. Skolans rektor har även ansvar för kommunikationen, dvs. att informera internt om situationen samt också agera snabbt. Viktigt är att kontakta samarbetspartners, exempelvis polis och stadsdelsförvaltning samt att informera berörda parter (elever, anhöriga personal m.fl.)”

Ur Riktlinjer för arbetet med trygghet och studiero i Stockholms skolor.

Mentorer ger stöd

I Stockholm erbjuds också alla skolledare en mentor som personligt stöd och det är mycket uppskattat. Mentorn kan vara någon annan inom förvaltningen, en extern konsult eller någon chef från andra delar av arbetslivet.

Viktigast av allt är ändå att skolledaren berättar direkt för sin arbetsledare när det uppstår problem. Som exempel nämner Thomas Persson rektorn i Enskede, som mordhotades av två elever, som till och med hade skaffat fram ritningar på skolan.

– Rektorn kontaktade oss på lunchen och redan under eftermiddagen kunde vi erbjuda stöd hur han skulle hantera media och krisstöd. Hjälp och stöd måste finnas direkt.

Thomas Persson betonar att det inte får vara skambelagt att be om hjälp. Här tycker han sig ha märkt en tydlig könsskillnad: kvinnliga skolledare är öppnare om sina problem medan männen oftare har inställningen att de ska klara allt själva.

Ett förändrat klimat

Hur mycket ska man då behöva tåla som chef, från arga föräldrar eller besvikna elever? Här upplever Thomas Persson att samhällsklimatet har förändrats, på gott och ont. Han nämner den omvända bevisbördan i barn- och elevskyddslagen som exempel (lagen ålägger skolan att visa att en påstådd kränkning av en elev *inte* ägt rum och vilka åtgärder man vidtagit för att förhindra det).

Det är positivt att elever och föräldrar blivit mer medvetna om sina rättigheter och att kränkningar uppmärksammas mer. Likaså är det bra att skolorna tvingas till en noggrannare dokumentation av vad man faktiskt gjort. Samtidigt ser Thomas Persson en tendens till att motsättningar förstärks.

– Det finns en risk att samarbetet försvåras om man väljer att hantera allt fler relationsproblem som en fråga för juridiken.

Mindre social kontroll

Det fria skolvalet är en annan faktor som påverkat klimatet i skolan, tror Thomas Persson. I Stockholms kommun är det endast 50 procent av grundskoleeleverna som går i den närmaste skolan. Det gör att eleverna inte är kända i närmiljön och att föräldrarna inte känner varandra. Då blir den sociala kontrollen mindre och det blir mycket svårare för föräldrar att till exempel komma överens om gemensamma normer.

Ytterligare ett tecken på det förändrade klimatet är de ombyggnader av skolor som nu sker. På 70-talet var det vanligt med egna ingångar till olika klassrum – idag strävar man av säkerhetsskäl efter att det ska vara en huvudingång med en bemannad expedition. Det

har blivit mycket tydligt att skolan inte är en allmän plats utan en plats där skolledaren bestämmer vem som har tillträde.

Bygga relationer

Thomas Persson håller det inte för otroligt att vi kommer att få uppleva att det ställs krav på att alla skolor ska ha egna säkerhetsvakter och metalldetektorer, ungefär som i USA. Men risken finns att ett fokuserande på tekniska säkerhetslösningar skymmer sikten för det som är det väsentliga.

– En trygg arbetsplats skapar man inte med aldrig så avancerad teknik, den skapar man genom att bygga relationer.

Skolledarens ansvar

Arbetsmiljölagen lägger huvudansvaret för arbetsmiljön på arbetsgivaren – ett ansvar som i skolans värld oftast är delegerat till rektorn. Genom skollagen har rektor också ett direkt ansvar att leda det dagliga arbetet i skolan. Dessutom lägger läroplanen ett ansvar för vissa arbetsmiljöfrågor direkt på rektorn.

Stöd till medlemmar som blir brottsoffer

Du som utsatts för våld och hot eller kränkningar i samband med din yrkesutövning kan få juridiskt stöd. Förbundets jurister kan medverka som målsägandebiträde under brottmålsprocessen.

Trots att man på många skolor jobbar aktivt för att förebygga att elever och vuxna utsätts för brott i skolan så händer det allt oftare att någon drabbas. Lärare och skolledare är särskilt utsatta då de utövar tillsyn över eleverna eller ingriper i konfliktsituationer och i sin roll som myndighetsutövare. Lärare och skolledare har inte heller samma skydd i lagstiftningen som eleverna när det handlar om kränkande särbehandling.

Som medlem i Lära­r­för­bun­det kan du få hjälp om du utsatts för hot och våld. Om brottet leder till förundersökning eller åtal kan du få stöd av ett rättsligt ombud, ett så kallat *målsägandebiträde*, som hjälper dig att ta tillvara dina rättigheter, till exempel i fråga om skadeståndsanspråk.

Parterna i ett brottmål är åklagaren och målsäganden på ena sidan och den åtalade med sin offentliga försvarare på den andra sidan. Som målsägande är du ett brottsoffer och har rätt till ett målsägandebiträde vid din sida. Det har du rätt till redan under den förundersökning som genomförs av polis och åklagare inför ett åtal. I vissa fall kan staten tillhandahålla ett målsägandebiträde men det gäller enbart vid vissa typer av brott och under vissa förutsättningar.

Lära­r­för­bun­dets medlemsförmån omfattar även de fall då staten inte tillhandahåller ett målsägandebiträde. Det kostar alltså inget att ta hjälp av Lära­r­för­bun­det – för­bun­ds­ju­ris­ten­s arvode betalas av förbundet.

– På Lära­r­för­bun­det har vi erfarenhet av vad som specifikt gäller för lärare och skolledare som utsätts för brott. Vi har också ett särskilt intresse av att tillvarata dina rättigheter och bevaka den praxis som bildas på området, säger Karin Ernfors, för­bun­ds­ju­rist på Lära­r­för­bun­det.

Vill du utnyttja den här medlemsförmånen ska du kontakta förbundet och också meddela polis eller åklagare att du önskar få ett målsägandebiträde från Lära­r­för­bun­det.

Det här kan Lärarförbundets målsägandebiträde hjälpa till med

- ➔ Lärarförbundets målsägandebiträde kan följa med dig på polisförhör. Målsägandebiträdet kan begära att polisen ställer kompletterande frågor eller också ställa frågorna själv efter att polisen är klar med sina frågor.
- ➔ Lärarförbundets målsägandebiträde kan gå igenom protokollet från polisförhören tillsammans med dig för att se om allt av vikt har kommit med. Om något viktigt saknas eller har blivit fel kan målsägandebiträdet kontakta polisen och antingen komplettera förhöret per telefon eller brev, eller också boka in ett nytt besök hos polisen.
- ➔ Lärarförbundets målsägandebiträde förklarar hur förundersökningen hos polisen går till och hur den kommande rättegången går till. Målsägandebiträdet kan vara en länk mellan dig och polisen/åklagaren/domstolen.
- ➔ Målsägandebiträdet driver skadeståndstalan för dig vid sidan av åklagarens åtal. Om domstolen beslutar om skadestånd förklarar målsägandebiträdet hur du ska driva in ditt skadestånd.
- ➔ Polisen, åklagarna och domstolarna är överbelastade. Det innebär att handläggning kan ta väldigt lång tid från anmälan till dom. Lärarförbundets målsägandebiträde kan inte göra så mycket åt detta, men om handläggningen tar lång tid på grund av andra omständigheter kan målsägandebiträdet övervaka och se över om något kan göras för en snabbare handläggning.
- ➔ Om du har frågor och funderingar kan du naturligtvis ringa till ditt målsägandebiträde under processens gång.
- ➔ Om åklagaren anser att bevisningen inte räcker för att få en fällande dom i tingsrätten beslutar åklagaren att lägga ner förundersökningen. Lärarförbundets målsägandebiträde kan då begära överprövning av åklagarens beslut att inte väcka åtal. Överåklagaren går då igenom ärendet och beslutar, i bästa fall, att förundersökningen ska återupptas.

Rubriker om hot och våld i skolan möter oss allt oftare. Åsikterna går isär om det är våldet i sig eller själva anmälningsbenägenheten som ökat. Men oavsett vilket måste vi lära oss att agera för ett bättre skydd för lärare och elever. Läs om hur man praktiskt går till väga för att förebygga våld, för att hantera akuta krissituationer och, inte minst, för att i efterhand ge stöd till dem som drabbats.

Läraryrbundet

Box 12 229, 102 26 Stockholm.

Telefon 08-737 65 00.

www.lararforbundet.se